

vi (*Saggi, viaggi, personaggi*, 1984), *Crvena sjena* (*L'ombra rossa*, 1988) i dr.

Prvi roman *Izborna borba* (*La campagna elettorale*, 1953; kasnije prerađen kao *Inspektor*), označio je njegov raskid s talijanskom KP. Prikazujući misiju partijskoga moćnika u jednom regionalnom središtu sjev. Italije, razotkriva staljinistički mehanizam upravljanja. Drugi roman, *Tršćanski fantom* (*Il fantasma di Trieste*, 1958), kompleksna je slika nacionalnih i klasnih odnosa u trgovачkom gradu smještenom na razmedu civilizacija. Nastajao je u doba tzv. tršćanske krize, ali je povjesno situiran u razdoblje prije I. svj. rata, u doba kad latentni konflikti izbijaju punom snagom. U glavni lik, mladića Danielea Solospina, pisac je projicirao neka vlastita iskustva, jer je Solospinovo dominantno talijanstvo impregnirano slavenstvom njegova duhovnog mentora doktora Janovicha i, posebno, nježnošću dadije podrijetlom iz Drniša. U romanu *Moskovske prikaze* (*I fantasmi di Mosca*, 1933) teme su komunizam i međunarodne ili apatridske situacije. Među važnim likovima su Sergio Dojmović Rismond, potomak kapetanske obitelji iz mitizirane »Ilijice« (s nekim autobiografskim crtama pisca) i Zagrepčanin Stevo Karaman, određen kao znanac (najprije prijatelj, zatim protivnik) M. Krleže, koji se tobote za svoje Glembateve nadahnuo uzorima iz Karamanove porodice.

Raspad Jugoslavije poč. 90-ih god. XX. st. pojačao je Bettizin novinarski aktivizam, jer je kao stručnjak za istočna pitanja, posebno balkanska, komentirao događaje. Pridonio je da tal. sredina shvati eur. civilizacijsku ukorijenjenost hrv. prostora i pravo Hrvatske na samoopredjeljenje. U memoarskoj knjizi *Egzil* (*Esilio*, 1996) opisao je vlastitu mladost i djetinjstvo u Splitu, koji je simbolički uzdignuo do razine velikih metropola i kozmopolitskih sloboda. Roman *Izgubljena knjiga* (*Il libro perduto*, 2005) fikcijski je i narativan prikaz razdoblja piščeva sazrijevanja, faktografski već obrađen u memoarskom obraćanju.

VAŽNIJI PRIJEVODI: *Tršćanski fantom* (A. Rojnić), Zagreb 1965; *Egzil* (K. Milaćić, A. Prpić), Milano 1996.

LIT: T. Maroević, Predgovor, u knj. E. Bettiza, *Egzil*, Milano 1996; P. Matvejević, Split, grad koji je ostao bez imena, Jutarnji list, 19. V. 2005; J. Pavićić, *Egzil* kao sloboda, Jutarnji list, 27. IX. 2008. T. Maroević

BEZIĆ BOŽANIĆ, Nevenka, povjesničarka kulture (Bjelovar, 2. XI. 1927). Gimnaziju pohađala u Virovitici i Splitu. Diplomirala je povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1952). Od 1950. radila u Konzervatorskome zavodu u Splitu. Jedna od utemeljiteljica splitskoga Književnoga kruga, u kojem je bila predsjednica i urednica više biblioteka (Biblioteke znanstvenih djela, Biblioteke Hvarski književni krug i dr.). Istražujući ponajprije arhivske izvore, u znanstv. radu rekonstruira kult. povijest Dalmacije. Istražuje stare dalm. pisce, koristi se njihovim stihovima za rekonstrukciju životne sredine u kojoj su stvarali, kao i sva-kidašnjega života u pojedinim pov. razdobljima. Piše o M. Maruliću, H. Luciću, N. Nalješkoviću, J. Šižgoriću, J. Kavanjinu i dr. Objavila je više priloga o scenskim igramu i počecima kazališta u Dalmaciji.

DJELA: *Zapis o zavičaju*, sv. 6, Jelsa 1982; *Stanovništvo Komiže*, Split 1984; *Povijest stanovništva u Visu*, Split 1988; *Majstori od IX do XIX stoljeća u Dalmaciji*, Split 1999; *Juditini dvori*, Split 2001. J. Pavićić

»BEZ TREĆEGA«, drama u tri čina Milana Begovića, prazvedena 1931. u zagrebačkome HNK-u, a objavljena 1934. u knjizi *Tri drame* u Beogradu (Izdavačko i knjižarsko preduzeće Gece Kona; ne uzme li se u obzir njezina prethodna pojava u *Novostima* 1931. kao posljednjeg poglavљa treće knjige romana *Giga Barićeva i njezinih sedam prosaca*). Drama je isprva, kao i roman, izazvala sablazan zbog slobodoumne varijacije mita o Odiseju i Penelopi: nakon dugog izbjivanja u rus. zarobljeništvu, Marko Barić, vrativši se kući, otkriva da mu je suprug Gig, još djevicu, snubio niz muškaraca

Bez trećega, M. Begović (redatelj Lj. Galic, HNK Zagreb, 1961)

te je optužuje da mu je bila nevjerna. Nakon uzaludnih pokušaja da ga uvjeri u suprotno, otkriće očeva pisma kojim se jamči da je ostala netaknuta te nakon Markova nasilnog pokušaja da nad njom ostvari svoje bračno »pravo«, Giga ubije Marka pucnjem iz pištolja. Osim moralističkih reakcija kritike, koja je raznolikim medicinskim i pravnim argumentima drami spočitavala patološki sadržaj, neutemeljenost u pov. zbilji te, osobito, jeftin efekt ishitrena i problematična završetka, drami se, poput romana, pripisivala kompozicijska nesklapnost te pripadnost trivijalnom žanru, potkrijepljena ne samo povoljnijim odazivom u ženskom dijelu publike nego i uspjehom izvedaba u inozemstvu (Beč, Berlin, Budimpešta, Pariz i Prag). Drama je uspjela prije svega zbog dosluha s onodobnim umj. interesima za složene junakinje, »likove mladih, lijepih, senzualnih i samosvjesnih žena okruženih muškarcima što joj se nude, privlače njezinu pozornost ili se za nju bore« (B. Senker, 1996) te za žensku pobunu protiv institucije braka, na tragu prevredovanja u ono vrijeme aktualnih koncepcija ženskog identiteta, od A. Schopenhauera preko O. Weiningera do S. Freuda. Nemogućnost spoznaje istine, karakterološki diskontinuitet i diskrepancija između intimnog i društvenog jastva čine tu dramu bliskom dramskoj poetici Begovićeva tal. suvremenika L. Pirandella. Iako nepovoljni sudovi o njezinu umj. dometu ne izostaju ni poslije (Ž. Jeličić, 1982), suvremeni tumači priklanjavaju se pomnijoj analizi njezine dramaturške organizacije i kaz. potencijala (B. Hećimović, 1976; B. Senker, 1985. i 1987).

LIT: B. Hećimović, Trinaest hrvatskih dramatičara, Zagreb 1976; Ž. Jeličić, Sjaj i bijeda Begovićeve drame »Bez trećega«, Dani Hvarskog kazališta, knj. 9, Split 1982; B. Senker, Kazališni čovjek Milan Begović, Zagreb 1985; isti, Begovićev scenski svijet, Zagreb 1987; isti, Predgovor, u knj. M. Begović, Pjesme – Proza, Zagreb 1996; M. Hameršak, Trivijalno i ženstveno – Bez trećega, u knj. R. Jambrešić Kirin i T. Škokić (ur.), Između roda i naroda, Zagreb 2004.

L. Čale Feldman

»BIBLIJA« (od grč. βιβλος, prema feničkom gradu Biblosu, koji je bio glavna luka za izvoz papirusa; grč. τα βιβλια: knjižice), zbirka knjiga koju Hebreji (Židovi) i kršćani smatraju svetom. Nastala je između 1000. god. pr. Kr. i 100. nakon Krista. Naziva se i *Sveti pismo*, a dijeli se na *Stari zavjet* i *Novi zavjet*. *Stari zavjet* sveta je knjiga za Hebreje, a *Stari zavjet* i *Novi zavjet* za kršćane: katolike, pravoslavce te za konfesije i sljedbe proizile iz reformacije. Hebreji priznaju svetima 39 knjiga koje nazivaju *Tenak* (i *Tanah*), prema početnim slovima triju dijelova njihova kanona: Tora, Nevi'im i Ketuvim. Katolici drže svetima i knjige koje se nisu sačuvale na hebrejskome (*Tobija*, *Žuditu*, *Baruh*, *Makabejci I. II*, *Knjiga Siraho-*

va i Knjiga Mudrosti, koja je napisana na grčkome). Dodatnih tekstova kojih nema Hebrejska Biblija ima u Ezri, Esteri, Danielu i knjigama Ljetopisa. Židovi ih nazivaju apokrifima, a kao i protestanti, nemaju ih u korpusu Biblije, katolici ih nazivaju deuterokanonika (drugokanoniskima), za razliku od protokanonih, tj. onih koji su stariji, sačuvani u prvotnome popisu – kanonu. Dok je katolički kanon najveći (46 knjiga), pravoslavni ima, prema tradiciji Sedamdesetorice (LXX), 39 knjiga, koliko ih svetima smatraju i protestanti. Na grčki je Biblija prevedena u III. st. u Aleksandriji (prevodila su je 72 učena Židova koji su znali grčki). Služeći se tim prijevodom, ali i drugima, ponajprije lat. tekstovima, na latinski je biblijske knjige preveo i prilagodio općem, narodnom lat. jeziku sv. Jeronim (na prijelazu iz III. u IV. st.). Njegov prijevod pod naslovom *Vulgata* postao je službeni tekst Katoličke crkve, a iz njega su potekli gotovo svi prijevodi na eur. nacionalne jezike. Prvi dio Hebrejske Biblije, Petoknjizje, odnosno *Tora* (hebr. torah: nauk, uputa, zakon) sastoji se od Knjige Postanka, Knjige Izlaska, Levitskog zakonika, Knjige Brojeva i Ponovljenog zakona. Slijede potom Povijesne knjige, vezane za židovski narod u novoj domovini, nakon izlaska iz Egipta; nazivaju se prema vladarima i vođama: Žošua, Suci, Kraljevi I. i II., Ljetopisi I. i II., Ezra, Nehemija, Tobija, Judita, Estera, Makabejci I. i II. U katoličkome kanonu dolaze Psalmi te skupina Mudrošnih knjiga (Job, Mudre izreke, Propovjednik, Pjesma nad pjesmama, Knjiga Mudrosti, Knjiga Sirahova). Na kraju slijede Proroci (Izaja, Jeremija, Tužaljke, Baruh, Ezekiel, Daniel i dvanaest »malih proraka«).

Kršćanima je Novi zavjet ispunjenje Staroga zakona, ali su im Stari zavjet i Novi zavjet jednako svete knjige. Ako je Stari savez (»zavjet«) dogovor Boga i hebrejskoga naroda, Novi zavjet (»savez«) savez je Boga i kršćana, sljedbenika Kristovih. Obuhvaća 27 knjiga. Pov. knjige jesu evandelja, koje kršć. tradicija pripisuje Mateju, Marku, Luki i Ivanu, i Djela apostolska, u kojima je opisan život prve kršć. zajednice (od Kristova uzašašća na nebo te putovanja apostola Pavla i njegova dolaska u Rim). Nakon Djela apostolskih slijede Poslanice (14 ih se pripisuje apostolu Pavlu, a sedam općih »katoličkih« Jakovu, Petru, Ivanu i Judi). Na kraju je proročka knjiga Otkrivenje (»Apokalipsa«) apostola Ivana.

Biblija je u mnogim eur. narodima i kulturama knjiga koja je odredivala kulturni, jezični, književni, a često i društvenopov. razvitak. U Hrvata je treba promatrati u trojnoj jezičnoj pojavnosti: na lat., starosl. i hrv. jeziku. Najstarije sačuvane knjige su lat. prijevizi Biblije. Prvi prijevij Novoga zavjeta je Splitski evangelistar (*Evangelistarum spalatense*, VI–VII. st.). Među cijelovitim biblijskim tekstovima posebno su važna dva primjerka Biblije iz Dubrovnika (XI. i XIV. st.), Šibenika (XI. st.), Zagreba (*Biblia Solennis*, XIV. st.) te Stari zavjet iz istoga stoljeća, bogato iluminiran; iluminacijom se ističe Trogirski evangelistar (XIII. st.). Posebno je važna Radonova Biblija, koju je donio prvi zagrebački biskup Čeh Duh; na marginama su ispisane slav. riječi koje tumače lat. izraze.

Teško je i približno odrediti kada su se Hrvati, došavši u današnju domovinu u VII. st., prvi put susreli s biblijskim tekstovima. Primivši kršćanstvo, upoznavali su se s Kristovim životom, kako je zasvjedočen u evanđeljima. Nije poznato kako i kada su u hrv. jezik važna biblijska imena ušla u grčkoj, odnosno bizantskoj jezičnoj postavi: Isus, Ivan, Jakov, Josip i dr. U to rano doba naučili su molitvu *Oče naš*, koja je tada bila prevedena s latinskoga. Lat. tekstove evanđelja svećenici su prema svojemu znanju i potrebama prevodili puku. Latinska Biblija sv. Jeronima, *Vulgata*, čitala se svakoga dana, na poseban način nedjeljama i blagdanima, te se tumačila narodnim, svima razumljivim jezikom. Zato se u crkvama s lat. jezikom rano u bogoslužju osjetila potreba da se biblijski tekstovi prevedu. Latinska je Biblija prvi stup hrv. biblijske tradicije, sve dok iz Bizanta (Carigrada) nisu krenula Sv. braća, Konstantin Ćiril i Metod (863) da među moravskim Slavenima organiziraju crkveni i društveno-prosvjetni život. Oni su glag. pismom

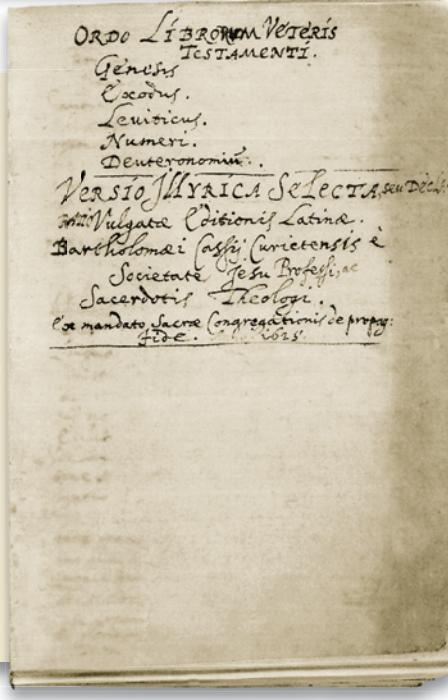
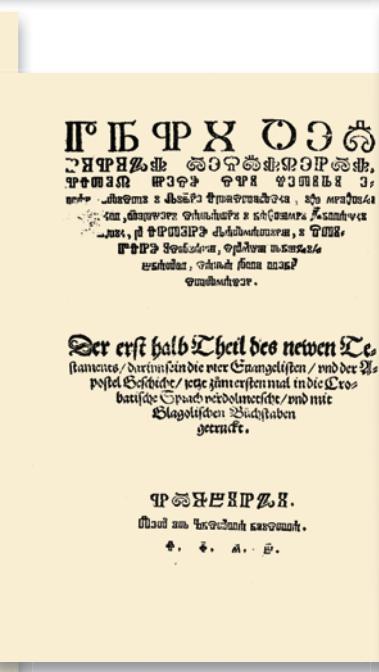
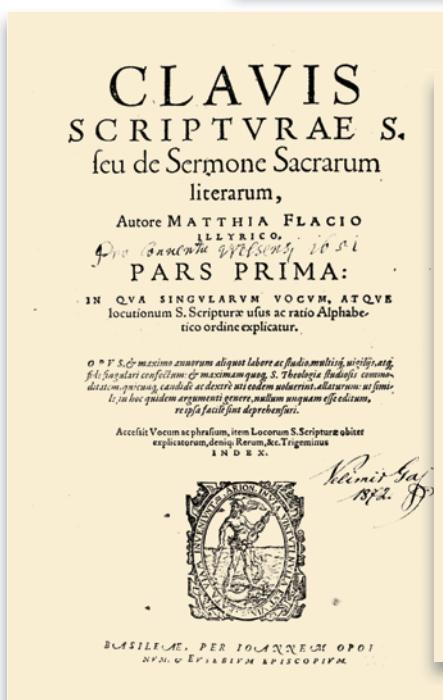
na jeziku mak. Slavena priredili *Izborne evandelje*, koje se čita kroz godinu. Prve zapisane riječi na staroslavenskom, glagoljicom, bile su »Iskon bě Slovo« (»U početku bijaše Riječ«), iz proslova *Ivanova evandelja*. U Moravskoj je vjerojatno priređeno cijelovito *Evanđelje* i preveden *Psaltir*. Kada je Metod imenovan biskupom obnovljene Srijemske biskupije, u Panoniji su (danas Slavonija i dijelovi Mađarske i Slovačke) bili prevedeni za slav. crkvu temeljni tekstovi *Staroga zavjeta* i *Novoga zavjeta*. Hrvati su, dakle, rano, na prijelazu iz IX. u X. st., prihvatali uz latinski i čirilometodski glag. prijevod Biblije, kao drugi temelj biblijske tradicije. Tekstovi koji su poslije bili pisani ili tiskani na latinici ili zapadnoj, hrv. čirilici, na svim triju dijalektima, imaju odlike toga ranog prijevoda. Na hrv. se prostoru, među svećenicima glagoljašima u njihovim rukopisnim misalima i brevirijima, sačuvala u najvećem dijelu upravo čirilometodska Biblija, u odlomcima za liturgijsko i redovničko čitanje kroz godinu. Prva hrv. tiskana knjiga glagoljski je *Misal* iz 1483, koji uz molitve sadržava izbor biblijskih tekstova; sličan je i hrvatskoglag. brevirjar iz 1491. U latiničnim lekcionarima, koji su nastali na temelju glagoljaške tradicije, biblijska su čitanja, na hrv. jeziku, ušla u liturgijsku uporabu i proširila se po cijelokupnemu nač. prostoru. Prva tiskana latinična knjiga je *Lekcionar Bernardina Splićanina* (1495). Ona je u različitim izdanjima, više nego jedna druga, odredila povijest hrv. biblijske misli, ali i povijest hrv. književnog jezika.

Među glagoljašima u XV. st. zasvjedočen je cijelovit prijevod Biblije, koji se čuvao u Omišlju na Krku. Knez Bernardin Frankopan organizirao je među glagoljašima uređenje, odnosno prevodenje cijelovite Biblije; takva je Biblija postojala na otoku Cresu u XVI. st., ali se nije sačuvala.

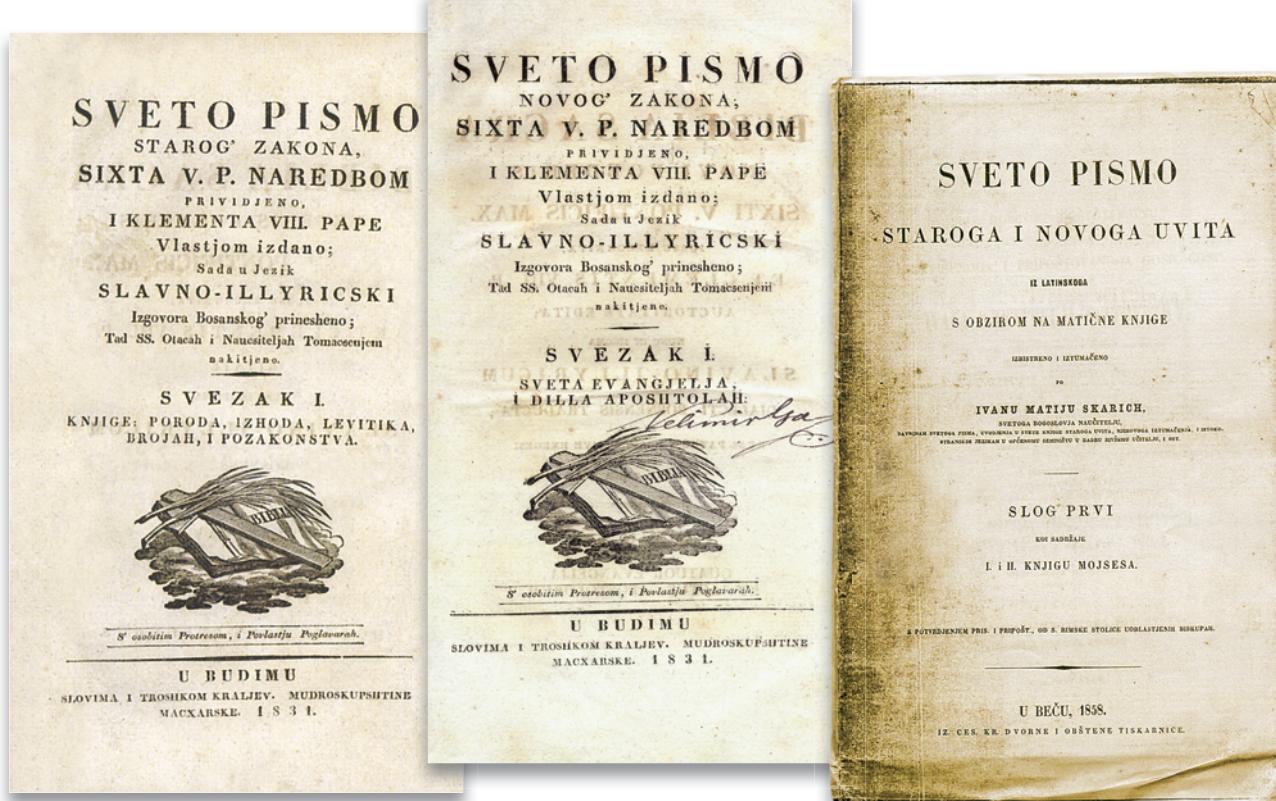
Pokušaj hrv. protestanata da sredinom XVI. st. dadu cijelovit prijevod Biblije na nar. jeziku nije uspio. Tiskan je samo Novi zavjet glagoljicom i čirilicom, *Proroci latinicom*, a na sva tri pisma pojedine Postile, biblijska tumačenja. Katolička Postilla A. Vramca otvorila je i kajk. krilo hrv. jezika. Biblijska čitanja u toj Postilli našljena su na glagoljašku tradiciju, kao i hrv. protestantski djelatnici koji su, prije nego što su prihvatali Lutherovu reformističku crkv. misao, služili kao popovi glagoljaši. Biblijskim knjigama otvoreno je i pitanje jezika kojim bi se pokrio cijelokupan hrvatski i, još šire, balkanski prostor, sve do Carigrada. Među protestantima u Njemačkoj djelovao je i M. Vlačić, istraživač i izdavač biblijskih tekstova i proučavatelj biblijske problematike. On je, osim drugih knjiga, napose kritičkog izdanja Novoga zavjeta na grč. jeziku, objavio golemu studiju o razumijevanju biblijskih tekstova i enciklopediju biblijskih osoba i pojmoveva pod naslovom *Ključ Svetoga pisma* (*Clavis Scripturae Sacrae*, 1567).

Tiskanje cijelokupne Biblije, koju je preveo isusovac B. Kašić, sprječili su biskupi iz glagoljaške sredine, zaokupljeni ekumeničkom idejom crk. zajedništva s pravoslavnim Slavenima, čemu bi Biblija na hrv. jeziku, tobožje, bila smetnja. Ni biskup zagrebački nije dao podršku tom projektu, jer je u njegovoj biskupiji »ilirski« jezik bio »slvenski«, tj. hrvatskokajkavski, drugaćiji od onoga kakva je u Bibliji predlagao Kašić. Umjesto cijelokupne Biblije, objavljen je njegov lekcionar za dubrovački kraj *Vandelja i pištule te Ritual rimski*, obrednik za cijelokupni hrv. narod, jedini obrednik Katoličke crkve na nar. jeziku. U to doba počelo je jezično kvarenje glagoljaških knjiga, tj. podešavanje njihova jezika prema knjigama pravoslavne, rus. ili ukr. redakcije. Ideja o uniji, štetna za hrv. tradiciju glagoljaških knjiga, bila je jednako tragična za Kašićev pothvat. Njegova je Biblija tiskana tek 1999–2000. u Njemačkoj. Njezinu je ulogu preuzeila, koliko je mogla, knjiga I. Bandulavića *Pištule i evanđelja*, u prvom izdanju posvećena splitskom nadbiskupu M. A. de Dominisu (1614).

Iako je na početku XIX. st. u krugu M. Vrhovca bilo pokušaja prevodenja biblijskih knjiga na kajkavski (1810–30), do tiskanja već dovršenih prijevoda nije došlo. Na kajkavskome je ipak u pri-

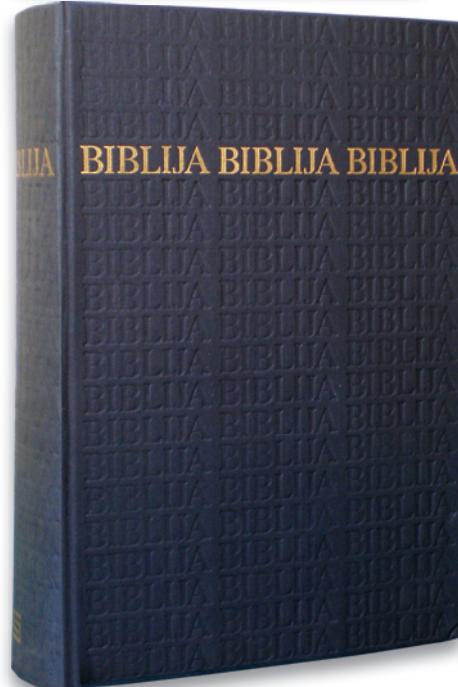
Svećana Biblija zagrebačke katedrale (Biblia Sollempnis MR 159), XIV. st., Metropolitanska knjižnica u Zagrebu; Clavis Scripturae Sacrae M. Vlačića, Basel 1567; Prvi del novoga testamenta (glag. izdanje), Tübingen 1562; Biblija (rukopis prijevoda B. Kašića), 1625.

jevodu I. Kristijanovića izišlo nekoliko biblijskih knjiga (*Knjiga Mudrosti*, *Knjiga Rute* i *Knjiga Jone*), ali je najveći dio ostao u rukopisu. Misao o potpunom prijevodu *Svetoga pisma* ostvario je M. P. Katančić; njegov prijevod dovršen je uoči velikih nac. odluka, tj. narodnoga preporoda, ali je tiskan tek 1831. Jezik se u tim knjigama nazivao »jezik slavno-ilirički izgovora bosanskog«, gdje »slavni« znači i slavni i slovinski; priredio ih je za tisak G. Čevapović, autor i drame u stihovima *Josip, sin Jakoba patrijarke*. U Beču je dva desetljeća poslijе tiskan prijevod cijelokupnoga *Svetog pisma* učenoga bibličara I. M. Škarića (1858–61), u dvanaest knjiga, s opsežnim biblijskim napomenama, ali on je bio izvan općega tijeka knjižno-jezičnoga razvitka kakav je proveden u Zagrebu. Škarićev izbor jezika – ikavština kacićevskoga tipa – bio je jezično konzervativan. Skup nakladnički projekt podržavale su središnje vlasti u Beču s namjerom da Dalmacija, u sastavu austr. dijela Carstva, ustraje na svojem zasebnom jezičnom putu, ali taj je pothvat, više zbog jezika nego zbog biblijskoga teksta, završio neuspjehom. Među hrv. čitateljstvo već tada počinju prodirati, više kao beletristica, a manje kao svete knjige, prijevod *Novoga zavjeta* V. Stefanovića Karadžića, a potom prijevod *Staroga zavjeta* Đ. Daničića, zajedno kao *Sveto pismo*. Zbog vjerskih i jezičnih razloga, te da se knjiga proširi u narod, trebalo je pohrvatiti tekst, pa su *Novi zavjet* i *Psalmi* tiskani najprije u jezičnoj redakciji B. Šuleka, u izdanju Britanskoga biblijskoga društva (1877); potom je cijelokupni biblijski tekst redigirao prema hrv. jezičnoj tradiciji M. Rešetar (tiskan prvi put 1895. u Budimu).

U XX. st. započeo je V. Čebušnik ambiciozan pothvat prevođenja cijelog *Svetog pisma*, ali su izišle samo dvije knjige (1911–13). U Sarajevu je *Novi zavjet*, u prijevodu J. Stadlera, izšao 1895–1907. kao kritičko i kao pučko izdanje. Radi prosvjećivanja u tada otvorenim pučkim školama upotrebljavale su se knjige s liturgijskim čitanjima kroz godinu, ali i biblijske pripovijesti s ilustracijama; takve su pučke knjige širile biblijsko štivo u najšire slojeve hrv. naroda. Izdanje *Novoga zavjeta* (1925) F. Zagode proširilo se u mnogobrojnim izdanjima, kao i prijevod cijelokupnoga *Svetoga pisma* sarajevskoga nadbiskupa I. E. Šarića (1941–42, drugo izd.

Sveto pismo Starog zakona (prev. M. P. Katančić), Budim 1831; *Sveto pismo Novog zakona* (prev. M. P. Katančić), Budim 1831; *Sveto pismo Staroga i Novoga uvita* (prev. I. M. Škarić), I, Beč 1858; *Zagrebačka Biblija* (ur. J. Kaštelan i B. Duda), Zagreb 1968.

1959). Iako zamišljen kao golemi projekt, prijevod *Staroga zavjeta* s izvornika A. Sovića, osim kratkih *Ogleda* (1938), nikada nije tiskan. Ipak, ušao je kao temelj u izdanje *Zagrebačke Biblike*. *Novi zavjet* doživio je više izdanja i prijevoda i prije nego što je tiskana *Biblja* u nakladi Stvarnosti: izšao je u nekoliko izdanja, jedan u prijevodu Lj. Rupčića, a drugi dvojice franjevaca bibličara: J. Fuć-

ka i B. Dude. I *Biblija* koju je u New Yorku tiskao S. Grubišić ušla je sa svojim *Petoknjižjem* u Zagrebačku *Bibliju*. Zagrebačka *Biblij*, tiskana 1968, kodificirala je knjiž. jezik nakon *Deklaracije o položaju i nazivu hrvatskog književnog jezika*. Prijevod je u pouzdanoj biblijskoj redakturi i odličnoj jezičnoj stilizaciji potvrdio hrv. jezični i hrv. biblijski standard u njegovoj jezičnoj posebnosti. Tiskana su i mnogobrojna izdanja *Ilustrirane Biblij*. Zagrebačka *Biblij* proširila se u brojnim izdanjima kao knjiga za liturgijsku uporabu, ali i kao djelo svjetovne književnosti. Ona potvrđuje da je *Biblij* kao tekst od čirilometodskih do naših dana bila prethodnica ne samo snažnih jezičnih, nego društvenih i kulturnih, pa i polit. pokreta i promjena u hrv. narodu. *Jeruzalemska Biblij* (1994), s opsežnim komentarima, kao osnovni tekst za *Stari zavjet* preuzeala je *Biblij* u nakladi Stvarnosti, odnosno Kršćanske sadašnjosti (X. izd. 1993), a za *Novi zavjet* prijevod B. Dude i J. Fućka (IX. izd. Kršćanske sadašnjosti). *Biblij* se na poseban način proširila i zajedničkim izdanjem Kršćanske sadašnjosti i nakladničke kuće Večernji list (2004–05). Prijevodi biblijskih tekstova na hrv. književni jezik treći su stup hrv. biblijske tradicije.

Refleksi Biblij u hrvatskoj književnosti i umjetnosti. Osim u prijevodima, *Biblij* je u hrv. književnosti prisutna i u obradama. Biblijske teme iz liturgijskih knjiga, misala i brevijskih, homilijara i postila širile su se među pukom u čitanjima, tumačenjima, propovijedima, blagoslovima i obredima, ugrađujući se na taj način u život kršć. zajednice kao najjači oblik kršć. duhovnosti. Biblijskom je riječu i njezinom metaforikom bio prožet život u selu i gradu, u bratovštinama i redovničkim zajednicama. Uz autentične biblijske tekstove, među glagoljašima su rano bili prisutni i apokrifi, knjige koje o osobama i zbivanjima *Staroga zavjeta* i *Novoga zavjeta* govorile na maštovitiji i puku zanimljiviji način.

Biblijska tematika snažno je prisutna u renesansnom razdoblju hrv. književnosti. Na prijelazu iz XV. u XVI. st. M. Marulić je svojim hrv. djelima (*Juditina i Suzana*) postao utemeljitelj hrv. književnosti, a lat. moralističkim djelima, kojima je *Biblij* ishodište i nadahnucé, i popularan eur. pisac. Biblijsko je ishodište i *Davidjade*, lat. epskog spjeva u 14 pjevanja. Tek je u novije doba objavljen njegov opsežan biblijski leksikon, napisan na lat. jeziku, svojevrsna karakterologija osoba *Staroga zavjeta*. Na latinskom su jeziku na prijelazu iz XV. u XVI. st. tiskana dva pjesnička djela J. Bunića, koja su stekla veliku popularnost (*O otmici Kerbera – De raptu Cerberi; O životu i djelima Kristovim – De vita et gestis Christi*). Njih je u baroku zasjenila knjiga G. Vide *Christias*, koju je na hrvatski preveo J. Palmotić; objavljena je u Rimu 1670. i posvećena kardinalu F. Barberiniju kao zahvala za njegovu pomoć pri obnovi Dubrovnika nakon potresa. Marulićev nešto mlađi suvremenik, M. Vetranić, trajno se nadahnjivao *Biblijom*, što pokazuju i njegova prikazanja *Posvetilište Abramovo* (više redakcija), *Od poroda Žezusova, Prikazanje kako bratja prodaše Žozefa* te pjesma *Tužba kralja Davida svrhu Saula i Žonate*; preveo je i *Psalme*. Njegov suvremenik i prijatelj N. Dimitrović preveo je i tiskao parafrazu *Davidovi pokorničkih psalama*. U rukopisu su ostale njegove *Pričice izete iz Svetoga pisma i filozofa*.

U razdoblju baroka biblijska je tematika isključivo u službi obnove Crkve, a služi se snažnim knjiž. izričajem. Tematika je odbранa tako da čitatelje usmjeri prema osobnom obraćenju (epsko, lirsko i dramsko pjesništvo, propovijedi i dr.). Od Gundulićevih *Suza sina razmetnoga* i *Psalama pokornijeh*, do spjevova o pokornici Magdaleni (I. Bunić Vučić, I. Đurđević) te mnogobrojnih knjiga baroknih propovijedi, *Biblij* je u središtu zanimanja hrv. književnika. Psalmi, posebice pokorni, imali su pobožne i učene prevoditelje (N. Dimitrović, M. Vetranić, I. Gundulić, B. Kašić, Š. Budinić, S. i I. Đurđević, I. Ivanišević, A. Vitaljić i dr.). Kristov život, središnja tema *Novoga zavjeta*, u središtu je pozornosti pisaca, propovjednika i misionara. J. Zebić napisao je *Knjigu od života i dila slatkoga Isusa*, koja se širila i ostala u rukopisu do danas. Kristov

životopis, s aspekta Božje ljubavi, sastavio je u deset pjevanja A. Vitaljić (*Ostan Božje ljubavi*). Preveo je i psalme te ih objavio pod naslovom *Istumačenje pjesni Davidovih*. S latinskoga je preveo i znamenitu Marulićevu pjesmu o Kristovu razgovoru s grešnikom. Svjetsku povijest, kako je tumači *Biblij*, sastavio je J. Baračović te svoje djelo nazvao *Žarula*.

Hrv. prosvjetiteljstvo, a potom i klasicizam, isprva se odmiku od vjerske pa i biblijske tematike, ali se ipak, na poseban način, na njih nadovezuju. U *Korabljici Pisma svetoga A. Kačića Miošića* svj. povijest raspoređena je prema *Biblij*; drugi dio povjesnice ide »od porodenja Isusova do 1760«, naglašavajući Isusovo rođenje.

Književnost XIX. st., iako snažno zahvaćena problematikom nac. integracije i sudbinom hrv. društva, okreće se i *Biblij* kao vječnom izvoru knjiž. tema. P. Preradović napisao je ep *Prvi ljudi*, spjev o stvaranju Adama i Eve i njihovu boravku u raju. U pjesmama S. S. Kranjčevića *Biblij* je snažno prisutna kao vrelo nadahnucá, ali i kao poticaj o preispitivanju i promišljanju sudbine čovjeka i društva. O tome govore i naslovi: *Zadnji Adam, Mojsije, Eli! Eli! Lama azavtani, Golgota* i dr.; njegov oratorij u tri dijela *Prvi grijeh uglažbio* je I. Zajc. Pjesnik B. Livadić napisao je pjesmu u tri pjevanja *Žeremija* (1893).

I za mnoge pisce XX. st. *Biblij* je izvor pjesničkih poticaja, knjiga otvorenih pitanja o smislu postojanja i djelovanja, kao i poticaj za izgradnju novoga čovjeka. Motiv Krista, ali i Jude, njegova izdajnika, čest je u hrv. književnosti. Intertekstualnost je potka na kojoj ta književnost tka svoje osebujne poruke. I najveći »psovač« hrv. književnosti J. Polić Kamov u svojim se tekstovima koristi izričajem i ritmom psalama da bi izrazio svoje egzistencijalne nemire. Osebujne su biblijske teme V. Nazora, koji je u mladosti napisao *Biblijke legende* na temelju starozavjetnih motiva, a novozačnjim i apokrifnim temama pozabavio se u zrelom opusu (*Via crucis omnium peccatorum miserrimi*, *Hod po vodi*, *Lijek Gospodnj*, *Vjesnik, Oče naš*, *Vjesnik, Ahasver*). M. Krleža se često služio biblijskom tematikom: *Legenda* govori o Isusu Kristu, *Saloma* o Herodijadi i Ivanu Krstitelju. U drami *Adam i Eva* iznosi problem vječnih sukoba između muškarca i žene, a u *Golgoti* sukob radničkoga vođe, kao Krista, i njegova oponenta Kristijana. I u poeziji se često služio biblijskim motivima. S. Tucić je u drami u tri čina *Golgota* pod snažnim utjecajem misticizma i simbolike, karakteristične uoči I. svj. rata. Drama *Marija Magdalena* F. Galovića prikazuje obraćenje i preobraženje grešnice u Isusovu sljedbenicu. T. Strozzi u drami *Ecce homo!* iznosi tragediju Jude, Kristova izdajice, »kameni zaglavnjog« Novoga saveza između Boga i čovjeka. Sličan obrat u odnosu na uobičajenu biblijsku tematiku vidljiv je i u novije doba, u dramama I. Bakmaza *Šimun Cirenac*, *Žahači apokalipse*, *Josip Prekrasni*. Posve je drugačije čitanje i ispisivanje *Biblij* N. Šopa, koji u zbirci pjesama *Isus i moja sjena* franjevačkom jednostavnošću razgovara s Isusom kao s prijateljem. *Biblij* je često prisutna i u izričaju hrv. pjesnika XX. st. (T. Ujević, *Ridokosi Mesije*; I. Raos, *Pjesam Nikodemova*; V. Gotovac, *Lazareva pjevanja*; J. Pušić, *Stvaranje svijeta*; I. Slamnig, *Evangelisti*; J. Stanić Stanios, *Žobova šetnja*).

Biblij je od najranijih vremena vrlo slikarskih i glazbenih nadahnucá. Od pluteja u Svetoj Nedilji mnogobrojna su lik. djela hrv. slikara, kipara i grafičara posvećena biblijskim temama. Rukopisni kodeksi ukrašeni su brojnim minijaturama, a crkve prikazima događaja i likova iz *Staroga zavjeta* i *Novoga zavjeta*. Porečki mozaici s Bogorodicom kao glavnim likom u apsidi (u bizantskoj umjetnosti to je mjesto bilo predviđeno za Krista), Buvinove vratnice u Splitu, Radovanov portal u Trogiru, beramske freske Vincenta iz Kastva i freske Ivana iz Kastva u Hrastovlju, u slov. dijelu Istre, pokazuju kako su se biblijske teme ugradivale u ranu hrvatsku lik. umjetnost. Biblijske teme još su više prisutne u renesansnoj umjetnosti: N. Božidarević, minijature J. Klovića, slike A. Medulića i dr.; u baroku golemi ciklus I. Rangerera, slikarstvo B.

Bobića; u XIX. st. slikarstvo nazarenaca iz obitelji Seitz u đakovačkoj katedrali; u XX. st. I. Meštrović s mnogobrojnim radovima, posebice nizom duboreza u kapeli Kašteleta u Splitu, skulptura u crkvi sv. Marka u Zagrebu te freske J. Kljakovića u istoj crkvi. Mnogi hrv. umjetnici bavili su se biblijskim temama Križnoga puta i Kristova uskrsnuća, promišljajući i put hrv. naroda u XX. st.

Kao što su biblijski motivi prisutni u književnosti te u lik. umjetnosti, i hrv. glazbena umjetnost u *Bibliju* je našla bogato vrelo nadahnucā: *Tužaljke Žeremijine* zabilježene su u Dubrovniku u XI. st., dvije obredne igre (*Poklonstvo kraljeva i Uskrsnuće*) ostale su sačuvane u zagrebačkome *Missale antiquissimum*. V. Lisinski uglasbio je molitvu *Očenaš*, a I. Zajc oratorij *Prvi grijeh*, B. Širola oratorij *Žrtva Abramova*, F. Lučić zbirku moteta *Pjesme nad pjesmama*. Biblijska tematika u hrv. književnosti, lik. umjetnosti i glazbi važno je uporište biblijske tradicije u povijesti hrv. kulture. *Bibliju* se više nego i jedna druga knjiga ugradila u vjersku, kulturnu, književnu i društ. povijest hrv. naroda. Biblijska metaforika, slike i uzrečice, simboli i alegorije ušli su u hrv. jezik, u sva tri dijalekta.

VAŽNIJI PRIJEVODI: *Prvi del Novoga testamenta i Drugi del Novoga testimenta* (glag. i čir. izdanje), Tübingen 1562. i 1563; *Proroci*, Tübingen 1563 (Jagićevi izdanje, Beč 1897; pretisak, Mostar 2002); *Sveto pismo Staroga i Novoga zakona*, I–VI (M. P. Katančić), Budim 1831; *Sveto pismo Staroga i Novoga uvita*, I–XII (I. M. Škarić), Beč 1858–61; *Evangelija i Djela apostolska* (J. Stadler), Sarajevo 1895–1907 (skraćeno izd. 1912); *Sveto pismo Staroga zavjeta*, I–II (V. Ćebošnik), Zagreb 1911–13; *Psalmi Davidovi*, I–IV (P. Vlašić), Dubrovnik 1923–25; *Novi zavjet* (F. Zagoda), Zagreb 1925; *Sveto pismo*, I–III (I. E. Šarić), Sarajevo 1941–42; *Sveto pismo Novoga zakona* (I. Jakšić i M. Meršić), Beč 1952; *Biblij: Stari i Novi zavjet* (ur. J. Kaštelan i B. Duda), Zagreb 1968; *Hrvatska Biblij*, I–VIII (S. Grubišić), Chicago 1982–84; *Jeruzalemska Biblij*, Zagreb 1996; *Versio illyrica selecta* (kritičko izdanje Kašićeve Biblij), Paderborn–München–Wien–Zürich 2000.

LIT: *J. Fućak*, Šest stoljeća hrvatskoga lecionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva, Zagreb 1975; *Z. Vince*, Putovima hrvatskoga književnog jezika, Zagreb 1978; *B. Duda*, Ivan Matej Škarić: Prevoditelj Sv. Pisma, Spomenica u povodu 400. obljetnice osnutka župe, Postira 1981; *P. Kuzmić*, Vuk-Daničićevi Sveti pismo i biblijska društva na južnoslavenskom tlu u 19. stoljeću, Zagreb 1983; *J. L. Tandarić*, Sveti Pismo u hrvatsko-glagoljskim liturgijskim kodeksima, u knj. *Hrvatsko-glagoljska liturgijska književnost*, Zagreb 1993; Književnost i Biblij (tematski broj), Književna smotra, 1994, 92–94; *S. Botica*, Biblij u hrvatska kulturna tradicija, Zagreb 1995; *J. Bratulić*, Biblij u Hrvata, Zagreb 1996; *V. Rapo* (ur.), Biblij – izvor religija i kultura, Zagreb 1998; *M. Cocagnac*, Biblijski simboli, Zagreb 2002; *D. Mrdeža Antonina*, Davidova lira u versih harvackih, Split 2004; *K. Knezović*, Zagrebačka Biblij 1968, Zagreb 2008.

J. Bratulić

BIBLIJSKI EP → EP

BIBLIOGRAFIJA, znanstvena disciplina koja se bavi načelima i metodološkim postupcima izradbe različitih vrsta popisa publikacija ili drugih jedinica bibliotečne građe. Za razliku od kataloga, bibliografija ne opisuje određen primjerak, nego jedinicu bibliotečne građe kao predstavnika čitave naklade. Bibliografska djelatnost obuhvaća istraživanje, sabiranje, odabiranje, opisivanje, vrednovanje, klasificiranje i objavljanje knjižne i neknjižne građe (zvučni zapisi, filmovi, mikrofilmovi, videokazete, magnetofonski i optički diskovi i dr.) radi brzog pronađenja podataka. Zavisno od sadržaja i namjene obuhvaćene građe, bibliografije mogu biti *opće (univerzalne)*, uključujući svu građu bez obzira na sadržaj, vrstu, mjesto i vrijeme nastanka, ili *specijalne*, koje obuhvaćaju građu ograničenu temom, jezikom i vrstom. Prema mjestu nastanka građe, bibliografije se razvrstavaju na *međunarodne, nacionalne, regionalne i mjesne*, a prema razdoblju u kojem je građa nastala, mogu biti *tekuće* (popis suvremene građe), *retrospektivne* (popis građe objavljene u određenom razdoblju) ili *kumulativne* (kombinacija tekuće i retrospektivne). Zavisno od načina na koji

predstavljaju građu, bibliografije se dijele na *popisne* (o građi se navode samo osnovni podaci), *opisne* (građa se podrobnije opisuje), *analitičke* (opis prati i pojašnjenje s analizom sadržaja) i *kritičke* (opis građe popraćen je i vrijednosnom ocjenom sadržaja). Prema tome jesu li rađene uvidom u izvornu građu, bibliografije mogu biti *primarne*, a ako su podaci preuzeti iz ranijih bibliografija ili drugih izvora, tada su *sekundarne*. Pored navedenih, postoje *osobne* bibliografije, koje sadržavaju popis radova neke osobe i/ili rada o njoj, *stručne*, u koje se popisuju radovi iz područja određene struke, te *preporučne* ili *selektivne* bibliografije, koje obično sadržavaju izbor najboljih radova o nekom predmetu.

U staroj Grčkoj bibliografi su pisali ili prepisivali knjige, a od XVI. do XVIII. st. bibliografima se smatralo poznavatelje starih rukopisa i knjiga, dok je bibliografija djelatnost koja se bavi proučavanjem knjiga kao materijalnih predmeta. Od XVII. st. ona postupno preuzima značenje popisa knjiga i zamjenjuje ranije nazive: *bibliotheca*, *catalogus*, *index*, *inventarium*, *registrum*, *repertorium*, *thesaurus*. Prvi koji je upotrijebio riječ bibliografija u smislu popisa knjiga bio je G. Naudé u djelu *Bibliographia politica* (1633). S pojavom tiskarstva naglo je porasla potreba za bibliografskim pomagalima, zbog velikog porasta knjižne proizvodnje, javnih i privatnih knjižnica, te sve većeg broja učenih ljudi koji su željeli biti obavijesteni o tiskanim knjigama širom Europe. Prve bibliografije bile su stručne (pravo, prirodoslovje) ili opće (npr. švic. humanista K. Gesnera *Sveopća bibliografija – Bibliotheca universalis*, 1545). Gesner je u predgovoru iznio načela kojih se držao prilikom pisanja bibliografije, a koja su naraštajima bibliografa služila kao putokaz. Prve nac. bibliografije sastavili su u XVI. st. Englezi i Francuzi, a Crkva je u istom stoljeću tiskala prvo izdanje *Popisa zabranjenih knjiga (Index librorum prohibitorum)*, koji je neka vrsta antibibliografije, jer sadržava imena autora i naslova njihovih djela koji se ne smiju čitati. Potkraj XIX. st. (1895) osnovan je u Bruxellesu Međunarodni bibliografski institut sa zadaćom izrade retrospektivne bibliografije svih tiskanih knjiga, ali tek u XX. st. polažu se temelji za izradu tekućih nac. bibliografija u većini zemalja. Njihova važnost jest u tome što omogućuju praćenje i stjecanje uvida u stanje u kulturi, znanosti i gospodarstvu zemlje. Izrađuje ih središnja bibliografska ustanova u zemlji (obično nac. knjižnica), na temelju zakonske obveze polaganja određenog broja primjeraka svake tiskane publikacije, ili tako da nakladnici dobrovoljno predaju primjerke svojih publikacija, kako bi podaci o njima bili objelodanjeni, a publikacije sačuvane za buduće naraštaje korisnika. Međunarodni program Univerzalne bibliografske kontrole (UBC), koji je inicirao Međunarodni savez bibliotekarskih udruženja (IFLA) u suradnji s UNESCO-om 70.-ih god. XX. st., još je više potaknuo izdavanje nac. tekućih bibliografija. Velik broj bibliografija već je u XVII. st. potaknuo izradu bibliografija bibliografijâ. Najopširnije takvo djelo sastavio je Th. Besterman (*Svjetska bibliografija bibliografijâ – A World Bibliography of Bibliographies*, 1939–40); u njemu je zabilježeno 16 000 bibliografija, dok je 4. izd. (1965–66) navelo 117 000 naslova.

Prvi popisi tekstova i publikacija pojavljuju se u Hrvata već u XVI. st., ali je prva prava bibliografija djelo Dubrovčanina A. Bandura (*Numizmatička bibliografija – Bibliotheca nummaria*, 1718). Retrospektivnu bibliografiju knjiga dalm. pisaca i djela o Dalmaciji započeo je J. Bajamonti, splitski polihistor, ali mu je djelo ostalo nedovršeno s prikupljenih 2500 jedinica. Najveći bibliografski pothvat poduzeo je I. Kukuljević Sakcinski, objelodanivši 1860. prvu hrv. retrospektivnu bibliografiju (*Bibliografija hrvatska*), a 1863. tiskao je i *Dodatak*. Nakon II. svj. rata JAZU objavljuje *Hrvatsku bibliografiju* u tri niza: niz A (*Bibliografija knjiga*), niz B (*Bibliografija časopisnih priloga*) i niz C (*Posebna bibliografska izdanja*). Od 1978. nizove A i B preuzima NSK, u kojoj se od 1936. radi na hrv. retrospektivnoj bibliografiji, a od 1982. počela je izlaziti